

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI
PUBLICATIONS OF THE FACULTY OF LETTERS, ISTANBUL UNIVERSITY

Türkiye Diyanet Vakfı

Kütüphanesi

İslâm Ansiklopedisi

İSLÂM TETKİKLERİ ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ

11 AGUSTOS 1988

(REVIEW OF THE INSTITUTE OF ISLAMIC STUDIES)

Kurucusu :
Ord. Prof. Dr. Z.V. Togan

Müdür — Editor
Prof. Dr. Salih TUĞ

CİLD — VOLUME : VII
CÜZ — PARTS : 1-2
1978

Edebiyat Fakültesi Basımevi
İSTANBUL
1978

7-8

İslâm hukukunda temel hak ve hürriyetler*

M. Faruk NEBHAN

Tercüme: Servet ARMAĞAN

İslâm Hukukunda hürriyet fikri, modern siyasî fikir hayatında geçilen safhaları yaşamamıştır. Zira modern siyasî fikir, ancak, birkaç asır devam eden şiddetli çarpışmalar ve kanlı ihtilâllerden sonra, hürriyet fikrini tanımış; çeşitli milletler, hürriyet fikrine kavuşmak için kan ve canlarından pek pahalı ücretler ödemişlerdir. Böylece bugünkü modern anayasalarda, sağlam bir hürriyet fikri yerleşmiştir.

Bu kabil bir mücadeleyi İslâm fikriyatında görmüyoruz. Çünkü, İslâm'da hürriyet fikri, sağlam ve esas bir fikirdir ve tabii bir hak olup, bu hakkı sağlamak ve garantiye bağlamak devletin vazifesidir. Ve halen diğer milletlerin siyasî fikriyatında olduğu gibi, İslâm görüşünde halka karşı mutlak bir idare yetkisi yoktur.

İslâm Hukukunun kabul ettiği hürriyetler şu hürriyetleri kapsar :

I — Şahsî Hürriyetler¹ :

Şahsî hürriyetler, şahsın istifade etmesi gereken, en mühim hürriyetlerden biridir. Şahsî hürriyetler tanınmış ve korunmuş olmadıkça, diğer hürriyetlerden hiçbirinin kabul edilmesi mümkün değildir.

Anayasa hukukçularına göre, şahsî hürriyetler çeşitli hürriyetleri içine almaktadır :

* Müellifin şu kitabından tercüme edilmiştir: Nizam'ul Hükm fi'l-İslâm», Küveyt, 1974, Küveyt Üniversitesi neşriyatı, s. 230-244. Âyet mealleri, Hasan Basri ÇANTAY'ın «Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerim» adlı tefsirinden alınmıştır.

¹ Bu konunun tafsilâtı için bkz. Dr. Abdülhamit MÜTEVELLÎ, Mebâdiu Nizam'il-Hukm fi'l-İslâm, s. 704-708.

1 — *Seyahat Hürriyeti*

Bu hürriyet gereği şahıs, bir yerden diğer yere gitmek, memleketten çıkmak ve yurda dönmek hakkını haizdir. Bunun için de, kanunun tanzim etmesi ve memleket menfaatlerinin gerektirmesi hali dışında, seyahat için herhangi bir sınır yoktur. Kanun bu halde, memleketin menfaati, emniyeti ve iktisadiyatı hudut konulmasını gerektiriyorsa, yurt dışına çıkmaya (seyahat) bazı sınırlar koyabilir.

İslâm âlimlerinden bize, seyahat hürriyetinin sınırlandırılmasının ne ifade ettiğini bildiren bir bilgi ulaşmamıştır. Ancak, Allaha ve peygambere karşı savaşımlar ile, yeryüzünde fesada gayret edenlere, Kur'an nazarında, ceza olarak, sürgün ve tab'id kabul edilmiştir.

Kur'an şöyle buyurmaktadır :

«Allaha ve Resülüne (mü'minlere) harb açanların, yer yüzünde (yol kesmek suretiyle) fesadçılığa koşanların cezası ancak öldürülmeleri, ya asılmaları, yahut (sağ) elleri ile (sol) ayaklarının çaprazvarı kesilmesi, yahut da, (buldukları) yerden sürülmeleridir. Bu onların dünyadaki rüsvaylığıdır. Ahiretde ise, onlara (başkaca) pek büyük bir azâb da vardır»².

Rivâyete göre, ikinci halife Hz. Ömer bin Hattab (R.A.) kendilerine başvurmak ve devlet işlerinde meşveret etmek için ileri gelen bazı sahâbelerin şehir dışına çıkmasına mani oluyordu. Bu gibi muameleler, toplumun menfaati için seyahat hürriyetinin hudutlanması cümlesindedir.

Toplumun menfeatinin şahsın menfeatine üstün olduğunu prensip olarak kabul edersek, seyahat hürriyetine, devlet ve toplumdan zarar ve fesadı uzaklaştıracak, maslahatın haklı gördüğü sınırlar koyabiliriz.

Ama seyahat hürriyetini takyit, Devlet Başkanı tarafından şahıslara veya gruplara karşı, şahsî ihtilâf, parti çekişmesi, yahut iktidar ve idarî rekabet sebebiyle, onlara eziyet edip intikam almak için yapılırsa, şüphesiz bu kabil bir sınırlama, İslâm Hukuku hükümlerine aykırı olur. Çünkü, esas prensip olan hürriyetden ayrılma ve sınırlamaya cevaz verme ancak zaruret halinde olabilir. Ve zaruretler mikdarlarınca takdir edilirler.

2 — *Kişi Güvenliği*

Bu hak gereğince, Devlet veya diğer kamu organların bir şahsı yalalaması veya tevkifi ancak kanun hükümleri gereğince olur.

2 Mâide, 33.

İslâm Hukukunda herhangi bir şahsın yakalanması veya hapsedilmesi, hapis cezasını gerektiren bir suç buna sebep olmadıkça, mümkün değildir. Cezalar mücerret kanaat ve içtihat ile verilemez. Çünkü, şer'i cezalar (hudûd), şüphe varsa ortadan kalkar ve bu gibi hallerde aslanan itham edilenin suçu isbat edilmediği müddetçe suçsuz olduğudur. Bu halde, suç için uygun olan şer'i hükmü tatbik etmek mümkündür. Ceza ise, kat'i ve kesin bir şekilde isbat edilen suç dışında tatbik edilemez.

3 — Mesken Dokunulmazlığı

Mesken sözü, kişinin devamlı veya muvakkat olarak içinde oturduğu yere denilir. Özel evlere, zaruretler dışında girilemez ve arama yapılamaz.

Allah buyuruyor ki :

«Ey iman edenler, kendi (ev ve) odalarınızdan başka (evlere ve) odalara saahipleriyle alışkanlık peydâ etmeden ve selâm da vermeden girmeyin»³.

4 — Postanın Gizliliği :

Bu hak da şahsî hürriyetlerden kabul edilmektedir. Kamu iktidarı, posta'yı veya haberleşmeyi ve diğer benzer faaliyetleri, şahsî hürriyetleri sağlamak için kontrol edemez. Tabii ki, Devlet bu hürriyetlerin şahıslara sağlanmasında, topluma zarar vermek veya toplum menfaatinin tehdit etmek ihtimaline binaen bu şahsî hürriyetleri tanzim edebilir. Devlet bu hürriyeti, kullanılmasında toplumun menfaatinin tehdit edilmemesi için, hususen fesadı yaymak, insanları bozmak ve şahsiyetleri zayıflatma halinde toplum menfeati için sınırlamada zaruret görebilir. Bu halde âdil yasama organı, tehlikeyi giderecek, emniyeti tesis edecek ve menfaati gerçekleştirecek tedbirleri alıp sınırlar koyabilir.

İslâm müellifi Ebû'l-Âlâ el-MEVDÛDÎ, «İslâm Anayasasının Tedvini» isimli eserinde, İslâm'daki temel haklar mevzuu ile ilgili izahatında diyor ki :

«İlk hak, beden, mal ve eşyaların muhafaza edilmesidir. Bunlar megrû kanunî sebepler olmadan alınamazlar. Bu Hz. Peygamberin (A.S.M.)

3 Nûr, 27.

4 Bkz. Dr. Servet BEDVÎ, En-Nuzum'us-Siyâsiyye, c. I, s. 374.

hadiselerinde çok defa açıkladığı hususlardır. Veda Haccı hutbesi, birçok islâm hayat nizamı kaidelerini ihtiva etmektedir. Bu hutbesinde diyor ki, «*Kanımız, malımız ve eşyalarımız bugünden itibaren haramdır*». Bu haramdan bir tek istisna vardır. Onu Peygamber sonunda şöyle söylüyor: «*Ancak İslâmın hakkı vardır*», yani insana bir islâm hükmü tatbik edilmek gerekirse (gerektiği zaman) şahsî malı veya eşyasındaki hakkı kanunî yollara uygun olarak alınır.»

Daha sonra şöyle devam etmektedir:

«İkinci mühim olan hak, şahsî hürriyetleri muhafaza hakkıdır. İslâm'da, suç işlediği isbat edilenden başkasının hürriyeti selbedilemez. Ona nefsinin müdafaa etmesi için imkân verilir»⁵.

II — Fikri Hürriyetler

Fikrî hürriyetler; insanın hayatında muhtaç olduğu en ehemmiyetli hürriyetlerden biri kabul edilmektedir. Şahsî hürriyetler maddî tarafı temsil ediyorsa, fikrî hürriyetler mânevî tarafını temsil ederler.

Bu kısımdaki hürriyetler, üzerine gelişmiş (müttekâmil) şahsiyetin kurulduğu temel desteği temsil eder. Çünkü, insan şahsiyeti, birinci derecede, geri kalmışlık ve cahillik bağlarından kendisine fikir ve akıl yoluyla gelişme ve açıklama hürriyeti sağlamak suretiyle, tedricen kurtulması için tabii gelişme yolunu açacak sıhhatli bir atmosferin teminine muhtaçtır.

Tabii bu ve diğer hürriyetler, hiç bir zaman sınırsız bir şekilde mutlak olamazlar, aksi halde karışıklık ve hürriyetin kaybına sebep olurlar. Ancak, bu hürriyetler içinde kendi hedefleri tahakkuk eden hudutlarda gelişme hürriyeti veren sınırlı ve mahkûmdur. Öyle ki, bu hürriyet, abes, karışıklık ve kayba vesile olmasın.

Fikrî hürriyetler çeşitli hürriyetleri içine alır :

1 — İnanç Hürriyeti

İnanç hürriyeti ile, kişiye, arzu ettiği inanca aykırı olan inanca mecbur etmeyen, inancında tam bir hürriyet verilmek istenir.

İnsanlık tarihini inceleyecek olursak, inanç hürriyetinin baskı altında tutulduğunu görüyoruz; insanlara, istediğine inanmada tam hürriyet

5 Tedvînu'd-Dustûr'il-İslâmî, s. 72-73.

verilmemiş (sağlanmamış), kişiler çoğunlukla muayyen bir inanca bağlanmaya zorlanmışlardır.

Bugün dahi, inanç hürriyeti modern devletlerin çoğunda sağlanamamıştır; ya şahısların çoğu dinlerini terketmeye zorlanmakta, ya da dinî ibadetlerini icraya imkân verilmemekte (sağlanmamakta), inandıkları inanca bağlanmaları sebebiyle en zor işkence ve baskılara maruz bırakılmaktadırlar.

İslâma bakacak olursak, onun, ortaya çıktığından itibaren, din hürriyetini ilân etmiş olduğunu görürüz. Bu sırada müslümanlar, ellerinde kuvvet bulunmasına rağmen, kimsenin İslâma girmesi için zorlanmasına müsaade etmemişlerdir.

Allah şöyle buyurmaktadır:

«Dinde zorlama yoktur. Hakikat, iman ile küfr apaçık meydana çıkmıştır. Artık kim şeytani tanıyıp da Allaha iman ederse, o, muhakkak ki kopması (mümkün) olmayan en sağlam kulpa yapılmıştır. Allah hakıyla işidici, (her şeyi) kemâliyle bilicidir»⁶.

Yine Peygamberini muhatab olarak şöyle demektedir :

«Böyle iken sen hepsi mü'min olsunlar diye insanları zorlayıp duracak mısın?»⁷.

İslâmiyet insanları düşünme ve araştırmaya dâvet etmiş, körü körüne taklitten sakındırmış, ta ki, esasını, uyanık düşünce ve olgunlaştırılmış fikirden alan, kanaat ve vicdana dayanan inanç teşekkül etsin. Bu sebeple Kur'an-ı Kerim, mücerret taklitten çıkan müşriklerin inancına şöyle hitab etmektedir:

«Onlara (müşriklere); «Allahın indirdiğine uyun» denildiği zaman onlar : «Hayır, biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz şey'e uyarız» derler. Ya ataları bir şey anlamamış, doğruyu da bulamamış idiyeler»⁸.

İslâm inanç hürriyetini müdafaa için harbi kabul etmiştir, zira müşrikler müslümanların dinlerini ilâna mani oluyorlar, bu sebeple onlara baskı yapıyorlardı.⁹

Allah (C.C.) şöyle buyurmaktadır:

«Kendileriyle mukaatele edilen (yani düşmanların hücumuna uğra-

6 Bakara, 256.

7 Yunus, 99.

8 Bakara, 170.

9 Bkz. Muhammed EBÛ ZEHRÂ, Tanzîmu'l-İslâmî Li'l-Müctema'.

yan mü'min) lere, uğradıkları o zulümden dolayı, (bilmukabele harbe) izin verildi. Şüphesiz ki, Allah onlara yardım etmeye elbette kemaliyle kaadirdir. Onlar (o mü'minlerdir ki) haksız yere ve ancak «Rabbimiz Allahdır» diyorlar diye yurdlarından çıkarılmışlardır. Allah bazı insanların (şerrini diğer) bazıları ile def' etmeseydi içlerinde Allahın adı çok anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescidler muhakkak yıkılıp giderdi. (Dinine) yardım edenlere elbet Allah da yardım eder. Şüphesiz ki, Allah kavîdir, yegâne gaalibtir»¹⁰.

Kur'an aynı şekilde birçok âyetlerinde insanların İslâm dinine zorlanmalarının caiz olmadığını beyan etmiş, peygamber ve müslümanların vazifesinin, insanlara, ibadet ve güzel nasihatlar ile uyandırma, idrak ve düşünmeye dayanan ikna ile İslâma dâvet olduğunu belirtmiştir. Allah şöyle demektedir:

«(Habibim) seninle mücadele ederlerse (şöyle) de: «Ben, bana tâbi olanlarla birlikte, kendimi Allaha teslim etmişimdir», kendilerine kitap verilenlere ümmilere (arap müşriklerine) de de ki: «Siz de İslâmı (Allaha teslim olmayı) kabul ettiniz mi?» Eğer İslâma girerlerse muhakkak doğru yolu bulurlar. Eğer yüz çevirirlerse artık sana düşen (vazife) ancak tebliğdir. Allah kulları(m) lâıykıyla görücüdür»¹¹.

Yine şöyle demektedir:

«(İnsanları) Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütle dâvet et. Onlarla mücadeleni en güzel (tarıyk) hangisi ise onunla yap»¹².

Aynı şekilde şöyle buyurmaktadır:

«İçlerinden zulmedenler müstesna olmak üzere ehl-i kitâb ile en güzel (savaşdan) başka bir suretle mücâdele etmeyin ve deyin ki: «bize indirilene de, size indirilene de inandık. Bizim Allahımız da, sizin Allahınız da birdir. (Şu kadar ki) biz (ancak) Ona teslim olanlarız. (Biz onun samimi müslümanlarıyız)»¹³.

İslâmiyet, İslâm Devleti içinde yaşayan ehl-i zimmeye, dinî ibadetlerini ifaya müsaade etmiştir ve Peygamber vâli ve kumandanların, onların mâbetlerine ve din adamlarına mani olmalarına müsaade etmemiştir. Hülafa-i Râşidin de vâlileri, ehl-i zimmeye, dinlerini terk etmeleri için

10 El Hac, 39-40.

11 Âli İmrân, 20.

12 En-Nahl, 125.

13 Enkebût, 46.

baskı veya dinî ibadetlerine mani olmak ya da mâbetlerini yıkmaktan sakındırmışlardır.

Londra Üniversitesi Profesörlerinden, İngiliz müsteşriki Sir ARNOLD «İslâm'a Dâvet» adlı kitabında, müslümanlardaki dinî tolerans duygusunu itiraf etmekte ve İslâma giren hristiyan kabilelerin İslâma girmelerinin, ancak irade ve istekleri ile girdiklerini açıkça belirtmektedir.

Sonra şöyle demektedir:

«Müslümanlar idaresindeki hristiyan vatandaşa kadar uzanan toleransa bakarsak, kılıncın, insanları islâma çevirmekte rol oynadığı şeklinde yayılan fikrin hakikatten uzak olduğu görülür.»

Daha sonra, sözünü destekleyen ve İslâma giren herkesin ancak mutlak isteği ile girdiğini belirten birçok misâller vermektedir¹⁴.

İslâm Devleti içinde yaşamış ehl-i zimmenin tarihine başvurursak, onların en iyi şekilde muamele gördüklerini tesbit ederiz. İslâm Halifelerinin birçoğu, hristiyan ve yahudi bazı ehl-i zimmeye yaklaşmışlar, onlara en iyi muameleyi yapmışlardır, onlara devlet içinde vazifeler vermişlerdir; Hatta Halife Harun EL REŞİD, bütün okulları «YUHANNA Bin MASUYE»'nin kontrolüne vermiştir. Halife MANSUR'un yakını olan «GEORGİAS BİN BEHTİŞUH EL CUNDÎ YESABURÎ» onun doktoru idi. MANSUR ona İslâmiyeti teklif ettiğinde şu sözlerle cevap vermiştir: «Atalarımınla birlikte cennet, ya da cehennemde olmaya razı oldum». El MANSUR buna gülmüş ve onbin dinar verilmesini emretmiştir.

Tarihin bazı devirlerinde, gayrı müslimlere baskı onların haklarının varlığından cehalet ve onlara nâhoş muameleler bulursak da, bu muamelelerin İslâmiyet ile ilgisi yoktur. İslâmın hiçbir şekilde bunu kabul etmesine imkan yoktur. Zira bunlar, İslâmiyeti bilmemenin ve müsamahayı öğrenmemenin neticesidir.

Bunun sebebi birinci derecede dinî değil, siyasîdir. Hususen hristiyan Avrupanın müslümanlara karşı ilân ettikleri dinî bir harb olan haçlı seferlerinden sonra, haçlı bayrağı altında müslüman ülkelerine itilen ve mukaddes eşyaları ihlâl eden sürüler halindeki ordular teşkil etmiştir¹⁵.

Şüphesiz, bu kabil düşmanca muameleler, aynı şekilde müslümanların benzer taassubuna sebebiyet vermiştir.

14 Bk. Abdülhamid MÜTEVELLÎ, sh. 722-723.

15 Bk. Abdülhamid MÜTEVELLÎ, s. 722-726.

İslâm düşmanları, müslümanları dinî taassupla itham etmişlerdir. Gerçek ve incelenmiş tarih bize, kat'i surette gayri müslimlerin, İslâm Devleti içinde en iyi muameleyi gördüklerini ve hristiyan Avrupanın endülüste müslümanları en iğrenç baskılarla ezdiği bir zamanda, onların dinî ve fikrî tüm hürriyetlerinin korunduğunu teyit etmektedir. Onlara en kötü misâlleri vermiş ve islâm fikrinden soğutma ve hristiyanlığa girmeye zorlamış, İslâm Dinine girmeye çalışan herkese, işkencenin her çeşidini tatbik etmişlerdir. Bu durumda endülüs, kısa bir zamanda ve kamçı ve işkence altında içinde tek bir müslüman kalmayan bir hristiyan bel-desine inkılab etmiştir.

2 — Görüş ve Düşünce Hürriyeti

İslâmiyet görüş ve düşünce hürriyetini garanti etmiş, Kur'an-ı Kerim, Allahın, doğru bir şekilde kullanması ve sahibini hak ve sevaba götürmesi için yarattığı aklı kullanması konusunda insanları teşvik etmiştir.

Kur'anı tetkik edecek olursak «akıllanır, düşünürler, bilirler, tedbirli davranırlar, iyice öğrenirler» gibi düşünmeye ait birçok kelime buluruz. Diğer kelimelere ek olarak, âyet insanı, fikir, görüş ve bilgi sahibi olması için görüş ve düşünceye dâvet etmektedir. Bu, insanı Allaha ve Allah tarafından gönderilene inanmaya ve ondan gelene bağlanmaya götüren yoldur.

«De ki: «Göklerde ve yer de neler var, bakın»¹⁶.

«Onlar... göklerin, yerin yaradılışı hakkında inceden inceye düşünürler»¹⁷.

«... bütün bunlarda iyi düşünecekler için elbette âyetler (deliller, ibretler) vardır»¹⁸.

«... yukarıdan bir su indiriyor da onunla arza, ölümünden sonra can veriyor. Hakikat, bunda da aklımı kullanacak bir kavim için elbette âyetler vardır»¹⁹.

«O, göklerde ne var, yerde ne varsa hepsini, kendi (canibi)nden size râm etti. Şüphe yok ki, bunda iyi düşünecek bir kavim için, kat'i âyetler (delâletler, ibretler) vardır»²⁰.

16 Yûnus, 101.

17 Âli İmrân, 191.

18 Raad, 3.

19 Er-Rûm, 24.

20 El-Câsiye, 13.

Buradan hareketle İslâm, sabit hükümler sahasında, şer'î içtihadî meselelerde düşünme hürriyetine cevaz vermiştir. Ve bu büyük hürriyet sayesinde, İslâm fikri ilk asırlarda çok parlak bir gelişme kaydetmiştir. İslâm, içtihat faaliyetinde hata eden ile isabetli hareket edeni, düşünce hürriyetine teşvik, aynı zamanda, ancak ilk asırlarda sadece dar hudutlar içinde gelişen geleneksel hudutları zorlamak için, her ikisini de mükâfat ve sevaba müstehak kabul etmiştir. Kadılar kendilerine sunulan meselelerde, içtihat yapmışlar ve içtihadlarının gereğini tatbik etmişlerdir. Abbasi asrı hariç, kadıları mezhep gelenekleri bağlamamıştır²¹.

İslâm düşüncesinin, hususan teşriî sahada maruz kaldığı en büyük tehlikelerden biri, içtihat kapısının kapatılması ve âlimlerin içtihaddan men'edilmesidir. Bu tazyik, hicrî 6. asırdan sonra İslâm düşüncesinin kendisinden zarar gördüğü donma devrinin başlangıcı olmuştur. Bu devirde ulema ve fukahanın faaliyetleri, nefislerini yeni meselelerde içtihat yapma ve görüş bildirmesine mükellef bilmeksizin, eski hukukçuların sözlerini tekrarlamak, onlardan hükümler çıkartmak, serhetmek ve notlar ilâve etmeye inhisar etmiştir²². Hukukçular, zannedirim, —yetkili olanlar için— içtihat kapısını açmak ve teşvik etmek, İslâm fikrinin devamlı gelişme ve hareketini sağlamlaştırmak ve müçtehit hükukçuların birçok meselelerde yeni problemlerle dolu olan içtihad hükümlerini bulması için, bu şeriata inancımızın ve onu koruma borcumuzun bize yüklediği dinî bir borçtur.

Tabii şer'î şartları kendisinde toplayanlar dışında içtihadta tevessül etmek caiz değildir. Aksi halde cehalet şeriat ahkâm ile oynar, mücerret hevalarına ve akıllarına göre bazı haram ve helâl kaideler koyarlar ve bu da büyük bir belâ olur.

3 — Fikir Açıklama Hürriyeti

İslâm, düşünce hürriyetini tanımakla, düşünceyi açıklama hürriyetini

21 *Gustav Le BON* diyor ki: «Düşünce hürriyetinin, dinî istikamet ile nasıl ahenk halinde olduğunu dünyaya öğreten araplardır.»

22 İslâmiyet düşünce hürriyetini garanti etmiş ve bu hürriyet hicretin ilk iki asrında korunmuş olarak kalmıştır. Ancak İslâm tarihinin bazı devirlerinde, bilhassa Abbasi devrinde, Kur'an'ın yaratılması meselesindeki muhalefeti sebebiyle İmam *Ahmet bin HANBEL*'e yapılan baskı; *Ebu CAFER EL MANSÜR* devrinde mekânlı şeylerin satımının sahih olmadığı yolundaki fetvası sebebiyle İmam *MÂLİK*'e yapılan baskı; kadılığı kabul etmediği için İmam *Ebu HANİFE*'ye yapılan baskı ve diğer bazı baskılar görülmüştür. Ancak fikre yapılan bu baskı İslâmın görüşünü temsil etmediği gibi, İslâm aleyhine delil de olamaz. Bunun esas sebebi, siyasî sebeplerdir.

teşvik etmiş ve insana düşüncesini (kanaatini) tam ve kâmil bir şekilde açıklama hakkını vermiştir.

Müslümanların çoğu idarecileri tenkit etmişler, onları kınamışlar ve muamele ve işlerinde kontrol etmişlerdir. Çünkü onlar milletin temsilcisi ve vekilidirler. Onlar milletin haklarından birinden istifade edemedikleri gibi, kendilerine imkân verilmiş sahalardan dışarı da çıkamazlar.

İslâm tarihine bakacak olursak, müslümanların halife ve valileri tenkit ettiklerini görürüz. Onlar da bu tenkitleri dinler, hoşgörü ile karşılar, hatta onları bu tenkide teşvik ettiklerini görürüz. Çünkü bunlar, onları sevaba itmekte, hata ve zilletten uzaklaştırmaktadırlar. Sebap ise, herkesin arayacağı bir kayıptır.

Hız. ÖMER bin HATTAB (R.A.) ile bir kadın arasında cereyan eden hadise, fikir açıklama hürriyetinin genişliğini en iyi şekilde açıklayan bir olaydır. Hız. Ömer (R.A.) bir defasında hutbe irad ederken, mehirlerin arttırılmasının aleyhinde bulunmuş ve sınırlandırılmasını istemiştir. Camiin en gerisinde bulunan bir kadın ona cevap vermiş ve hareketinin Kur'an hükümlerine muhalif olduğunu beyan etmiş ve ona şu âyeti okumuştur:

«Eğer bir zevceyi bırakıp da yerine başka bir zevce almak isterseniz öbürüne yüklerle (mehir) vermiş olsanız bile içinden bir şey almayın (kendisine hem) bir iftira ve açık bir günah (yükler), hem almırsınız?»²³.

Bunun üzerinde Hız. Ömer kendi kendine şöyle demiştir: «Herkes, kadınlar bile senden iyi biliyor ya Ömer! Kadın isabetli konuştu, Ömer ise hata etti».

Hız. Ömer (R.A.) bir hutbesinde şöyle dedi:

«Ey insanlar! Sizden kim bende bir hata görürse, düzeltsin». Bir adam bunun üzerine ayağa kalktı ve şöyle dedi: «Vallahî sende bir hata görürsek, kılıncımızla düzeltiriz». Bunun üzerine Hız. Ömer dedi ki: «Allaha şükrederim ki, bu ümmet içinde, Ömer'i kılıncı ile düzelterek birini yaratmıştır».

Fikir açıklama hürriyeti, siyasî meselelerde Abbasiler asrında, hususen insanları görüş ve sözlerinden dolayı şiddetli bir şekilde hesaba çeken Halife el MANSUR zamanında çok sınırlandırılmıştır. İlim hürriyeti ise, zaman zaman görülen münferit hadiseler dışında uzun müddet parlak bir şekilde devam etmiştir.

Hz. Ebû Bekir (R.A.), halife olduğu zaman irâd ettiği hitab, İslâm nazarında hürriyet mefhumunun kapsam ve rolünü en güzel açıklayan bir örnektir.

Hz. Ebû Bekir (R.A.) hitabında diyor ki:

«Ey insanlar! Ben en hayırlınız olmadığım halde üzerinize halife oldum. Beni hak üzere görürseniz, bana yardım ediniz; hata üzere görürseniz, bana engel olunuz. Allaha ve Resûlüne itaat ettiğim müddetçe bana itaat ediniz. Allaha isyan edersem, bana itaat vazifeniz değildir.»

Bir defasında adamın biri Hz. Ömer'e (R.A.) şöyle dedi: «Allahtan kork ey mü'minlerin Emîri!» Biri ona itiraz etti: «Mü'minlerin emirine Allahtan kork mu diyorsun?» Bunun üzerine Hz. Ömer: «Bırak söylesin! İçinizden bildiğini söylemeyen hayırlı değildir. Ve sözleri sizden kabul etmezsek, bizim içimizde de hayırlı yok demektir.»

Şüphe yok ki, İslâm'da idarenin en mühim hedefi, insanlara hürriyeti sağlamak ve garanti etmektir. İster insan hayatının bağlandığı maddî hürriyetler olsun; ister, bilgi sahalarında yapıcı bir gelişme için insan fikrine ait çeşitli imkânlarla ilgili olan ve fikrî hürriyetler kapsayan mânevî hürriyetler olsun.

İslâm bu hürriyetleri, genel prensipler ve belli kaideleri tatbik için sağladığından, İslâm tarihinde bu mânayı teyid eden hadiseleri bulmaktayız. Ancak dinî mefhumlara siyasî husumetlerin hâkim olduğu bazı tarihî devreler hariçtir. Bazı sultanlar, iktidarlarının devamı ve düşmanlarına korku vermek için hürriyetleri çok sınırlandırmışlardır. Bu hususta kendilerini hür kabul etmişlerdir. Aynı şekilde bazı abbasî halifeleri fikrî baskı yapmışlar ve onu sınırlandırmışlardır. Bu hususta kendilerini serbest kabul etmişlerdir. Aynı şekilde bazı abbasî halifeleri fikrî baskı yapmışlar; bununla beraber fikir onların asrında çok gelişmiştir. Ancak bunlar, sebebi sadece siyasî olan hadiselerdir.

Bu kısa devreler dışında şahsî hürriyetler ile fikrî hürriyetler korunmuş, kimse sınırlamaya cür'et edememiştir. Tabî bu, hürriyetlerin mutlak olduğu mânasına gelmez. Çünkü bu anarşi demektir. Hürriyet, insan şahsiyetini, toplum menfaatleri içinde kalmak şartıyla geliştiren yapıcı hürriyettir.

III — İktisadî Hürriyetler

İslâm şahsî ve fikrî hürriyetleri sağladığı gibi, çalışma, kazanma ve mülk edinme hürriyetlerinde ifadesini bulan iktisadî hürriyetleri de sağlamıştır.

İktisadî hürriyetler, İslâmın kabul ettiği diğer hürriyetleri tamamlayan hürriyetler olarak kabul edilmektedir. Zira insan şahsî ve fikrî hürriyetlere sahip olduğu gibi, insanî bütün güç ve enerjisi ile topluma ve millete gelecek faydalı işler yapması için ona çalışma, kazanma ve mülk edinme imkânı veren iktisadî hürriyetlere de muhtaçtır.

1 — Çalışma ve Kazanma Hürriyeti

İslâmiyet insanları çalışmaya dâvet ve tahrik etmiştir. Allah buyuruyor ki:

«O, yeri sizin, faidenize, hor (ve müsahhar) kılandır. O halde onun omuzlarında yürüyün. (Allahın) rızkından yeyin. (Fakat şunu daima hatırlayın ki) son gidiş ancak Onadır (Allahadır)»²⁴.

Bir defasında Peygambere bir grup insan geldi. İçlerinde âbid ve zâhid biri vardı. Peygamber (A.S.M.) «*Bu kim*» dedi. Dediler: «*Kendini ibadete adanmış bir insan*». Peygamber (A.S.M.) «*Ona kim yedirir ve içirir*» diye sordu. Dediler: «*Biz yedirir ve içiririz*». Bunun üzerine Peygamber (A.S.M.) şöyle dedi: «*Hepiniz ondan daha hayırlısınız*».

İslâm, insanlar arasında çalışma (iş) bakımından ayırım yapmadığı gibi, bir müslümanın işi sebebiyle, diğer kardeşine hakaret etmesine de cevaz vermemiştir. Peygamber şöyle demiştir: «*İnsan oğlu elinin emeğinden daha hayırlı bir yemek yememiştir. Allahın Peygamberi Davud da elinin emeğini yerdi*».

İslâm insanları çalışmaya dâvet etmiş ve ona teşvik etmiştir. Ancak, kimsenin başkasının hürriyetine müdahale etmesine cevaz vermemiştir. İnsan için hürriyetin mutlak oluşu, kendisine münasip bir iş seçmesindedir. Zira insanlar kabiliyet ve imkânlar bakımından farklıdırlar. Bir şahsa uygun olan bir iş, diğer bir şahsa uygun olmayabilir. Her kişi, menfaati kendisine gelecek işi, seçebilir.

Devlet menfaat gördüğü zaman, insanların çalışma ve kazanmasına sınır koyabilir. Bu hallerde Devlet, zararı def' ve menfaati celb için şahısların bazı hürriyetlerini sınırlayabilir. Ancak bu, sadece menfaat icab ettirdiği zaman yapılabilir.

Aynı şekilde, Devlet, çok kâr getirecek ziraî mahsullerin, yahut ümetin muhtaç olduğu mahsüllerin ekilmesini teşvik bakımından, ziraat,

ticaret ve sanayii düzenleyebilir. Ayrıca, haşhaş ve diğer benzeri zararlı zirai bitkilerin ekilmesini yasaklayabilir.

Devlet, kendisinin muhtaç olduğu, ya da geniş dış pazarlar bulduğu bazı ürünlerin sanayiini teşvik için, sanayii tanzim edebilir. Yahut zararı olmayan ya da arzu edilen faydayı getirmeyen şeylerin sanayiini yasaklayabilir.

İşte, genel menfaat mevcut olduğu zaman, çalışma ve kazanma sahasında şahısların hürriyetlerini devletin sınırlaması bu şekildedir.

Devletin vazifesi sadece çalışma ve kazanmaya teşvike inhisar etmez. Belki, şahıslara münasip iş temin etmek; onları istihsale teşvik yoluyla çalışma sebeplerini kolaylaştırmak, işsizlerin bir kısmını massedecek istihsal müesseseleri kurmak mecburiyetindedir. Çünkü, işsizlik toplumun maruz kaldığı en büyük tehlikedir.

2 — *Mülk Edinme Hürriyeti*²⁵

Mülkiyet mevzuu, modern asırda, liberal ve sosyalist ekol mensupları arasında hukukî, iktisadî, siyasî ve sosyal sahada üzerinde şiddetli münakaşaların yapıldığı en mühim mevzulardan biridir.

Liberal mektebin kanununun mülk sahibine tanıdığı mutlak iktidara dayanarak ferdî mülkiyete büyük değer vermesi ve malikine kayıtsız ve hudutsuz bir şekilde mülkünde tasarrufa müsaade etmesine karşılık; diğer tarafda ferdî mülkiyeti mutlak şekilde ilga eden, sosyalist mektebi buluyoruz. O ise, müvekkili adına vekilin kullanması gibi, mülkiyeti kullanan devletin mülkiyet üzerinde vazifeli olduğunu kabul etmektedir.

İslâm özel mülkiyeti kabul etmiş, kişiye insanî gayeleri için temellük hakkı vermiş, kişileri kendi tasarruflarında mevcut malları değerlendirmeye tahrik etmiştir. İslâm malların toplum içinde dağılmaması, mes'uliyetin kaybolmaması ve malların heder olmaması için teşvik ve tahrik etmiştir.

Diğer taraftan, İslâm'daki ferdî mülkiyetin liberal ve sosyalist ekoldeki mülkiyet mefhumundan farklı olduğu görüşündeyiz. O, liberal mektep taraftarlarının dediği gibi, mutlak bir mülkiyet değildir. Buna mülkiyetin sınırlandırılması mevzuundaki birçok âyet ve hadis delildir. Aynı

25 İslâm Hukukunda Mülkiyet Nazariyesi konusunda, «el-İtticâh'ül-Cemâi fi't-Teşri'il-İktisâdî'l-İslâmî», sh. 163-256, adlı kitabımıza bkz.

şekilde, mutlak şekilde sosyalist mülkiyet de değildir. Çünkü, İslâm mülkiyeti kabul etmiş ve onu asalak ve gâsıplardan koruyan kanunlar ve müesseseler koymuştur.

İslâm mevzuatı özel mülkiyeti toplum menfaatine bağlamış, ona fakir ve muhtaçlar lehine malî borçlar yüklemiştir. Aynı zamanda tehlikesini giderecek ve zararını azaltacak hudutlar koymuştur.

İslâmın mülkiyet üzerine koyduğu en ehemmiyetli malî haklara misal olarak zekât, sosyal güvenlik vecibeleri sayılabilir. Bunlar, toplumdaki sınıflar arasındaki maddî dengenin bir kısmını bulmak içindir.

Mülkiyet üzerine konulan sınırlar, mülkiyetin zararlarına engel olacak zaruri sınırlardır ve gerçek taraflara müteveccihdir. Kur'an ve sünnetin getirdiği ve zarara mani olan hükümler ve peygamberin şu sözü (A.S.M.) misâldir: «Zarar vermek ve zarar görmek yoktur».

Buna dayanarak, mülkiyet, toplum menfaatlerine zarar verecek bir gelişme gösteremez. Mülkiyet, ihtikâr, aldatma ve sömürme gibi, şahsa topluma veya devlete zarar veren yollardan geliyorsa, yahut İslâmın korunmasını şart koştuğu ahlâkî prensiplere aykırı yollarla geliyorsa, bu halde, Âdil Veliyy'ül emir, bu mülkiyeti, zararlarını defedecek sınırlandırma hakkına sahiptir. Ve bunun için toplumun menfaatinin gerçekleşmesini sağlayacak ve toplumdan zararı uzaklaştıracak her türlü tedbir alır²⁶.

26 Bu konunun tafsilâtı için aynı kitabımıza bkz. sh. 183-198.